

L'art Byzantin, 86 héliotypies précédés d'une introduction par André Grabar, Paris, 1938, (Les Editions d'art et d'Histoire). 17 σελ. κειμένου καὶ 70 φωτοτυπ. πίνακες.

Τὸ κομψὸν λεύκωμα τοῦ κ. Grabar ἔρχεται κατόπιν μακρᾶς σειρᾶς ἀναλόγων συλλογῶν εἰκόνων διαφόρων ἔργων Βυζαντινῆς τέχνης, ὧν σκοπὸς ἦτο ἢ εἰς εὐρύτερον κύκλον διάδοσις τῆς γνώσεως τῆς τέχνης ταύτης. Μετὰ τὸ λεύκωμα τοῦ H. Glück (1923), μετὰ τὸ ἀνάλογον τοῦ Peirce καὶ R. Tyler (1926), οἵτινες ἀπὸ τοῦ 1932 ἤρχισαν τὴν ἔκδοσιν μνημειώδους συλλογῆς *L'art Byzantin*, ἧς μέχρι τοῦδε εἶδον τὸ φῶς δύο τόμοι ἐκ τῶν πέντε, οἵτινες θ' ἀποτελέσωσι τὸ ὅλον ἔργον, μετὰ τὸ λεύκωμα τῶν Volbach-Salles-Duthuit (1933), ἐκδοθὲν ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐν Παρισίοις γενομένης κατὰ τὸ ἔτος 1931 Ἐκθέσεως Βυζαντινῆς τέχνης, μετὰ ἄλλα τινὰ λευκώματα δευτερευούσης σημασίας, ὁ κ. Grabar ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην τῆς ἀνανεώσεως. Ἠθέλησε δηλαδὴ νὰ παρουσιάσῃ εἰς τοὺς φιλοτέχνους μίαν συλλογὴν Βυζαντινῶν ἔργων, ὅπου πλησίον τῶν ἀπὸ πολλοῦ γνωστῶν, ὧν ὅμως ἢ παράλειψις θὰ ἄφινε κενὰ δυσαναπλήρωτα, καὶ μνημεῖα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐλθόντα εἰς φῶς καὶ κατὰ συνέπειαν ἄγνωστα εἰς τὸ πολὺ κοινόν. Αὐτὴν ἄλλωστε τὴν ἀνάγκην εἶχεν αἰσθανθῆ καὶ κατὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ μικροῦ λευκώματος Βυζαντινῶν ψηφιδωτῶν καὶ τοιχογραφιῶν τὸ ὅποῖον ἐξέδωκε πρὸ δεκαετίας. (A. Grabar, *La decoration byzantine*, Paris-Bruxelles, 1928, Van Oest).

Τὰ νέα μνημεῖα εἶναι κυρίως ψηφιδωτά, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἄξια ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι τὰ περιέργα δάπεδα τὰ τελευταῖως ἀποκαλυφθέντα ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὧν δείγματα εἶχον ἐκτεθῆ ἐν ἔτει 1927 εἰς τὴν ἐν τῷ Art Museum τοῦ Worcester ἐν Ἀμερικῇ ὀργανωθεῖσαν Ἐκθεσιν. Ὑπάρχουσιν ἐπίσης ἐν τῷ Λευκώματι καὶ μερικαὶ νέα τοιχογραφία ὡς καὶ ὀλίγα ἔργα μικροτεχνίας.

Ἄλλ' ἐκεῖ ὅπου ὁ σ. προσφέρει νέα πράγματα καὶ νέας ἀπόψεις εἶναι ἡ ὀλιγοσέλιδος εἰσαγωγὴ τοῦ λευκώματος. Ἐκεῖ ὁ σ. ἀναλύει συντόμως, ἀλλὰ μὲ ἐξαιρετικὴν διαύγειαν, τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, ὅπως αὕτη παρουσιάζεται σήμερον, μετὰ τὴν κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως ἔτη ἐντατικὴν αὐτῆς μελέτην καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τόσων νέων μνημείων, δι' ὧν συμπληροῦνται πολλὰ χάσματα, ἅτινα ἐδυσχέρανον μέχρι τοῦδε τὴν κατανόησιν τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς. Ὑπάρχουσιν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν αὐτὴν πολλαὶ σκέψεις, αἵτινες δεικνύουσι πόσον μακρὰν εὐρισκόμεθα πλέον ἀπὸ τὰς περὶ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης ἀντιλήψεις τῶν παλαιότερων. Ὑπάρχουσιν ὅμως ἐκεῖ καὶ σκέψεις, αἵτινες θὰ εἶχον ἴσως ἀνάγκην εὐρυτέρας ἀναλύσεως καὶ ἀποδείξεως. Οὕτως ὁ τρόπος τοῦ χαρα-

κτηρισμοῦ τῶν μορφῶν ἢ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ὄγκου τῶν ἀντικειμένων καὶ τοῦ περὶ τὰς μορφὰς χώρου, ἢ τέλος ἡ ἀναλογικὴ σχέσις μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν οἰκοδομημάτων, τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν ὀφείλονται εἰς τὴν περιορισμένην εὐαισθησίαν τοῦ Βυζαντινοῦ τεχνίτου, ὡς νομίζει ὁ σ. ἢ εἶναι μᾶλλον ἀπόρροια τῆς πειθαρχίας τοῦ τεχνίτου εἰς ἓνα κυρίαρχον ρυθμόν; Τὸ ὅτι ἐξ ἄλλου εἰς τὰ Βυζαντινὰ ἔργα προσωπογραφίας, δὲν εὐρίσκομεν πλέον σήμερον τὰς ἀρετὰς τὰς ὁποίας ἀπαριθμοῦσι τὰ σύγχρονα κείμενα, δὲν θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ ἀπὸ τὴν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων ἀπομίμησιν ἀρχαίων ἀναλόγων περιγραφῶν, ὅπως αἱ Ἐκφράσεις τοῦ Φιλοστράτου, τὰς ὁποίας τόσον πιστῶς ἐμιμήθη ὁ Εὐγενικός; Τὰ ζητήματα ὁμως ταῦτα θὰ ἔπρεπε ν' ἀναπτυχθῶσι διὰ μακροτέρων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον βεβαίως δὲν συνεχώρουν τὰ περιορισμένα ὄρια μιᾶς Εἰσαγωγῆς.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Sirarpie der Nersessian, Manuscrits arméniens illustrés des XIIe, XIIIe et XIVE siècles de la bibliothèque des Pères Mékhitaristes de Venise, d'après les clichés et sous le patronage de la Frick Art Reference Library. Préface de Gabriel Millet, Paris 1937. (E. de Boccard). Τόμος κειμένου ἐκ 203 σελ. καὶ λεύκωμα ἐξ 102 φωτοτυπ. πινάκων.

Πολὺ περιορισμένα εἶναι αἱ γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς Ἀρμενικῆς ζωγραφικῆς καὶ τῶν Ἀρμενικῶν μικρογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι, εἰς ἀριθμὸν τοῦλάχιστον, οὐδόλως ὑστεροῦσι τῶν Βυζαντινῶν. Τὰ μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντα σχετικὰ βιβλία εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον γεγραμμένα εἰς τὴν Ἀρμενικὴν καὶ κατὰ συνέπειαν ἀπρόσιτα εἰς τοὺς Εὐρωπαίους μελετητὰς. Ἐξ ἄλλου τὰ περὶ τοῦ θέματος τούτου γραφέντα ὑπὸ Εὐρωπαίων εἶναι ἐλάχιστα καὶ δὲν δύνανται νὰ παρᾶσχωσι σαφῆ ἰδέαν τῆς Ἀρμενικῆς μικρογραφίας καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς. Ἡ Δις Der Nersessian ἦτο κατὰ ταῦτα ἡ ἐνδεδειγμένη ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὸ θέμα τοῦτο καί, ὡς ἦτο ἐπόμενον, τὸ βιβλίον της παρέχει ἐξαιρετικὴν ἐκδούλευσιν εἰς τὸν θέλοντα νὰ γνωρίσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρμενικῆς μικρογραφίας ἀπὸ τοῦ 12ου μέχρι τοῦ 14ου αἰῶνος.

Βάσις διὰ τὰς ἐρεῦνας της εἶχεν ἡ σ. τὴν πλουσίαν εἰς χειρόγραφα Βιβλιοθήκην τῆς Μονῆς τῶν Μεχίταριστῶν ἐν Βενετίᾳ, εἰς ἣν ὁ ἀείμνηστος Σ. Λάμπρος ἔχει ἀφιερῶσει ὄραιοτάτας σελίδας. (Σ. Λάμπρου, Μι-